
Рецензії та огляди

УДК 81'367.625(161.2=111):81-115

ПЕРШЕ ЗІСТАВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛІВНИХ СИСТЕМ

Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : [монографія] / Н.Б. Іваницька. — Вінниця : СПД Главацька, 2011. — 636 с.

У сучасній компаративістиці помітне дедалі активніше розгортання лінгвістичних досліджень, у яких однією із двох зіставляваних або серед зіставляваних мов є українська. Такі дослідження сприяють не лише подальшій розбудові методологічних засад комплексних міжмовних студій та поглибленню теорії зіставної лінгвістики, а й істотно доповнюють і збагачують новими узагальненнями лінгвоукраїністику, відкривають цікаві перспективи для вивчення української мови в нових аспектах. З іншого боку, теоретичні напрацювання українського мовознавства слугують надійною науковою базою для виконання зіставних досліджень з різних проблем сучасної лінгвістики. Монографія Н.Б. Іваницької засвідчила паритетність української мовознавчої науки в зіставному вивченні лексико-семантичної парадигматики й синтагматики дієслів української та англійської мов, у встановленні міжмовних співвідношень, що віддзеркалюють спільні й відмінні різнорівневі категорійні вияви дієслівної природи в кожній із досліджуваних мов.

Узагальнивши теоретичні напрацювання своїх попередників та використавши зіставний підхід до порівняння мовних одиниць, Н.Б. Іваницька створила свою лінгвістичну методику, придатну для комплексного контрастивного дослідження дієслівних підсистем української та англійської мов, передусім для встановлення парадигматичних і синтагматичних міжмовних співвідношень дієслівних лексем. Вона переконливо визначила переваги двобічного, чи білатерального, зіставного аналізу, однією з основних, на її думку, є свідоме запобігання проєкції однієї мови на іншу.

© К.Г. ГОРОДЕНСЬКА, 2012

Теоретично виваженим є обґрунтування вибору парадигматичного та синтагматичного вимірів для контрастивного дослідження дієслівних систем української та англійської мов: парадигматичні і синтагматичні відношення є найпоказовішими серед системних відношень, бо формують вертикальну і горизонтальну осі мовної структури, взаємно передбачаючи, доповнюючи одна одну. Обмеження парадигматичного аспекту встановленням лише лексико-семантичної парадигматики дієслівних систем української та англійської мов, а синтагматичного аспекту — семантичною і синтаксичною синтагматикою зумовлене їхнім недостатнім вивченням у міжмовному аспекті.

Заслуговують уваги і цілковитої підтримки виокремлені чотири етапи проведення комплексного двобічного контрастивного аналізу парадигматики і синтагматики дієслівних систем української та англійської мов у лексико-семантичній та формально-синтаксичній площинах. Запропонована характеристика кожного етапу знайомить читача із суттю виконаних операцій та з концептуальними авторськими засадами виконаного зіставного дослідження. Зокрема, принциповим є теоретичне обґрунтування вибору (на другому етапі) основи зіставлення, якою слугує універсальна дієслівна категорія “процесуальність”, репрезентована узагальненою лексичною семантикою дієслова та його граматичними (морфологічними, словотвірними, синтаксичними та міжрівневими) категоріями. Самодостатньою видається характеристика третього етапу, пов’язаного з контрастивним аналізом лексико-семантичної парадигматики дієслівних систем української та англійської мов. Тут дослідниця виокремила субкатегорії та мікрокатегорії значеннєвого компонента універсальної дієслівної категорії “процесуальність”, за допомогою яких провела спостереження за дієслівною реалізацією мікрокатегорійних абстракцій у межах співвідносних лексико-семантичних полів, змодельованих на ідентичних засадах. Релевантними для міжмовного аналізу, на її думку, є субкатегорії “процесуальність — дія”, “процесуальність — стан” та “процесуальність — відношення”, на яких ґрунтується сукупність однослівних номінацій в обох мовах. Якщо перші дві субкатегорії послідовно виділяли в українській граматичній традиції, то третю — лише деякі дослідники. Особистим здобутком авторки вважаємо також виокремлення в межах зазначених субкатегорій їхніх найвиразніших значеннєвих варіантів, названих мікрокатегоріями (усіх — 16) та використання польової моделі, що передбачає аналіз виділених мікрокатегорій крізь призму формування ними лексико-семантичних полів, структурованих центром і периферією — ближчою, віддаленою та крайньою. Послідовне й системне зіставлення центральних і периферійних частин співвідносних лексико-семантичних полів дало змогу виявити корелятивні і некорелятивні (лакунарні) зони в межах зіставляваних парадигм, на основі яких Н.Б. Іваницька вперше в українському мовознавстві встановила системну подібність та специфіку лексико-семантичного парадигматичного виміру універсальної дієслівної категорії “процесуальність”,

іншими словами, виявила системну ізоморфність та аломорфність дієслівної лексико-семантичної парадигматики обох мов.

Високої оцінки заслуговує ґрунтовний, логічний контрастивний аналіз дієслівної реалізації шістнадцятьох мікрокатегорій. Правильно визначене дієслівне наповнення лексико-семантичних полів, чітко розподілено його між центральною і периферійною частинами в межах кожного поля, встановлено корелятивні та лакунарні зони. Широко використаний і грамотно потрактований корпус дієслів української мови дав змогу зробити важливі узагальнення про особливості дієслівної реалізації трьох виокремлених субкатегорій, суть яких полягає в тому, що в системному плані найбільш корелятивними є центральні частини лексико-семантичних полів субкатегорій “процесуальність — дія” та “процесуальність — відношення”, тоді як у заповненні центральних частин зіставляваних парадигм зафіксовані істотні відмінності в лексико-семантичних полях субкатегорії “процесуальність — стан”, що виявилось в нетотожності “дієслівного оформлення” процесуальних ситуацій, оскільки для української мови характерне однослівне найменування їх, а для англійської — неоднослівне, що зумовлено, на думку дослідниці, внутрішньоструктурними, значною мірою типологічно орієнтованими чинниками. На основі контрастивного аналізу дієслівної реалізації суб- та мікрокатегорій вона простежила найбільше відмінностей в периферійних частинах зіставляваних лексико-семантичних полів, що спричинено формуванням таких частин на основі варіативних диференційних ознак та можливістю / неможливістю, спроможністю / неспроможністю залучення різнорідних сем, особливо тих, що мають субстанційні та конотативні характеристики. Переконливою є теоретична кваліфікація установлених відмінностей дієслівної лексико-семантичної парадигматики: вони зумовлені позамовними чинниками та внутрішньоструктурними особливостями зіставляваних мов, зокрема розвиненим афіксальним словотворенням у системі українського дієслова, на противагу англійській мові, що уможливорює функціонування значної кількості виражених рефлексивів та аспектуально маркованих лексико-семантичних варіантів українських дієслів; з іншого боку, ідіотнічними щодо дієслівної системи української мови є лабіальність дієслівних лексем англійської мови, активна конверсія, унаслідок чого з'являються дієслова, аломорфні до дієслів української мови.

Реалізація синтагматичного аспекту контрастивного дослідження дієслівних систем української та англійської мов у концепції Н.Б. Іваницької обмежена формальним макрокомпонентом універсальної дієслівної категорії “процесуальність”, у межах якого вона виокремила дві ознаки: автосемантизм / синсемантизм та реченневотвірний потенціал, представлений системою типових моделей простих речень дієслівної будови. Умотивовуючи вибір формального макрокомпонента, дослідниця відзначає його більшу інтерпретаційну визначеність, однозначність, об'єктивність порівняно із семантичним макрокомпонентом.

Вона кваліфікує формальні інтерпретаційні показники дієслівних систем української та англійської мов як об'єктиватори в класифікаційній системі засобів вияву корелятивності / некорелятивності дієслівних систем української та англійської мов. Для такої кваліфікації Н.Б. Іваницька має вагомі підстави: в українському мовознавстві вона — розробник теоретичних засад автосемантизму / синсемантизму дієслів. Диференційною ознакою автосемантичних дієслів вважає їхню семантичну завершеність, самодостатність, що уможливорює реалізацію їхнього значення безвідносно до придієслівних поширювачів. Відповідно синтагматику автосемантичних дієслів трактує як відсутність обов'язкової сполучуваності з їхніми правобічними “партнерами”. Виходить, що така синтаксична синтагматика автосемантичних дієслів зумовлена особливостями їхньої семантики. У зв'язку з цим логічно постає питання: чи маємо достатньо підстав ознаку “автосемантизм” беззастережно зараховувати до формального макрокомпонета універсальної дієслівної категорії “процесуальність”?

Особистим і незаперечним здобутком дослідниці є узагальнення про кількісну перевагу номінацій автосемантичними дієсловами в українській мові. За її спостереженнями, корпус українських автосемантичних дієслів у межах виділених для аналізу дієслівних лексико-семантичних варіантів становить 28% від загальної кількості одиниць, тоді як в англійській мові — 19%, що зумовлено в українській мові додатковими аспектуальними семами, а в англійській мові — її типологічною тенденцією до аналітичного вираження цих значень автосемантичних дієслів.

Н.Б. Іваницькій вдалося виявити та грамотно витлумачити як спільні, так і суто національні особливості використання автосемантичних дієслів субкатегоріями і мікрокатегоріями. Новизна узагальнень, зроблених на основі спостережень за виявом автосемантизму цими суб- та мікрокатегоріями, незаперечна. Вони доповнюють типологічні характеристики досліджуваних мов. Зокрема, в українській мові автосемантичні дієслова більше презентує субкатегорія “процесуальність — стан”, в англійській мові вони майже однаково представлені в субкатегоріях “процесуальність — дія” і “процесуальність — стан”; для обох мов характерна відсутність автосемантичних дієслів у субкатегорії “процесуальність — відношення”. Доказовості й переконливості зробленим узагальненням надають кількісні підрахунки у відсотках, зроблені для всіх співвідносних мікрокатегорій трьох субкатегорій і запропоновані в окремих таблицях.

Обґрунтувавши теоретичні засади кваліфікації синсемантиї, Н.Б. Іваницька зробила важливий висновок про перевагу синсемантичних лексико-семантичних варіантів у дієслівних системах української та англійської мов. Досить важливими є спостереження за корелятивними виявами синсемантизму в межах виокремлених мікрокатегорій, які так само увиразнюють кількісні підрахунки, подані в таблиці.

Новаторство дослідниці виявилось і в доборі критеріїв, спираючись на які вона визначила ступінь обов'язковості залежних від дієслів компонентів, тобто диференціювала дієслова за ступенем вияву синсемантизму, а саме виокремила: 1) синсемантичні дієслова найвищого ступеня вияву синсемантизму; 2) синсемантичні дієслова із семантичною і граматичною передбачуваністю обов'язкових залежних елементів як компенсаторів синсемантизму (синсемантичні дієслова високого ступеня вияву синсемантизму); 3) синсемантичні дієслова відносного синсемантизму (синсемантичні дієслова низького ступеня вияву синсемантизму).

Не оминула Н.Б. Іваницька і перехідних зон між автосемантичними і синсемантичними дієсловами, висловила свою думку про причини переходу синсемантичних дієслів в автосемантичні та запропонувала термін "автосемантизація" на означення цього процесу, зробила висновок про типовість автосемантизації синсемантичних дієслів для української та англійської мов.

Реченневотвірний потенціал дієслівних систем української та англійської мов в авторській концепції передбачено встановити на основі типових моделей простих речень дієслівної будови, виділених, звичайно, з опорою на дієслівну синтагматику, або сполучувальні характеристики дієслів. Чітко визначено корелятивні особливості дієслівних систем зіставлюваних мов у межах предикативної, предикативно-однооб'єктної, предикативно-двооб'єктної та предикативно-обставинної моделей.

Окремого коментарю потребує виділена предикативно-обставинна модель речення, оскільки в концепції його семантико-синтаксичної структури, що ґрунтуються на валентності (валентному потенціалі) дієслівного предиката, обставинний компонент не входить у його валентне оточення. Н.Б. Іваницька обґрунтувала виокремлення предикативно-обставинної моделі, визначила параметри вживання речень, побудованих за цією моделлю, в обох зіставлюваних мовах, а також сформулировала три підмоделі речень предикативно-обставинної моделі й докладно їх проаналізувала. Цікавими є авторські узагальнення про значну кількісну перевагу предикативної моделі в українській мові, що порушує корелятивні відношення, та про переважання предикативно-об'єктної моделі в обох досліджуваних мовах.

Безсумнівна новизна і вагомість теоретичних узагальнень про корелятивність / лакунарність зон співвідносних лексико-семантичних полів, сформованих мікрокатегоріями трьох субкатегорій універсальної дієслівної категорії "процесуальність", про синтагматичну параметризацію української та англійської дієслівних систем.

Новаторська праця Н.Б. Іваницької сприяє глибшому пізнанню універсальних та ідіоетнічних рис досліджених мов, збагачує теорію зіставної лексикології та зіставної граматики новими ідеями й висновками про корелятивність української та англійської дієслівних систем, а теоретичні засади використаного в ній контрастивного аналізу прислужаться для встановлення міжмовних співвідношень у межах інших

частиномовних класів слів. Одержані результати можуть мати широке практичне застосування в лінгводидактиці, лексикографічній та перекладацькій практиці.

Катерина Городенська (м. Київ)

Kateryna Horodens'ka (Kyiv)

FIRST COMPARABLE RESEARCH OF VERBAL SYSTEMS

Book review on: Ivanytska N.B. Verbal systems of the Ukrainian and English languages: paradigmatica and sintagmatika : [monograph] / N.B. Ivanytska. — Vinnytsya : SPD Glavacka, 2011. — 636 p. (in Ukraine)

Мовна мозаїка

З ДРУГОГО ЧИ ІНШОГО БОКУ?

Донедавна, характеризуючи щось, уживали **з одного боку, з другого боку**. Тепер **другого** нерідко замінюють на **іншого**, із чим дехто не погоджується, бо вважає, що за допомогою цієї парної словосполуки зіставляють лише два аспекти (підходи, факти тощо), двоє явищ, тісно пов'язані між собою: наявність одного передбачає наявність другого, подібно до того, як уживають **в одній руці, у другій..; одне око, друге..; на одному березі річки, на другому...** Ті, хто використовує словосполуку **з одного боку, з іншого боку**, не обмежує її лише двома аспектами аналізу чого-небудь, бо може бути: **з одного боку, з іншого боку, а ще з іншого боку**. Крім того, форму **одного** тут ужито зі значеннями займенників **цього, такого, якогось**, тобто **з одного боку** — це те саме, що **із цього (такого, якогось) боку (погляду)**. Пор. рівнозначні вживання: **Із цього боку (погляду), м'яка іграшка — потрібна, а з іншого — шкідлива і з одного боку, м'яка іграшка — потрібна, а з іншого — шкідлива; Із такого боку (погляду), штучні вітаміни корисні, а з іншого — небезпечні і з одного боку, штучні вітаміни корисні, а з іншого — небезпечні**.

Саме тому українською мовою правильно вживати **з одного боку, з іншого боку**.

Катерина Городенська